

Osiemdziesiąt lat badań w zakresie epidemiologii nowotworów, organizacji walki z rakiem, profilaktyki i oświaty zdrowotnej w Warszawie

Zbigniew Wronkowski

History of cancer epidemiology in Warsaw

Wprowadzenie

Już w XVI wieku zainteresowano się problemem społecznym i medycznym, jaki stanowią nowotwory złośliwe w Polsce. W 1592 roku z inicjatywy Piotra Skargi powstał pierwszy na świecie szpital dla chorych na nowotwory w Warszawie, przy ulicy Mostowej.

Możliwość oceny skali zjawiska zaistniała, gdy zaborcy wprowadzali obowiązek wypełniania kart zgonów i wписywania przyczyny zgonu. Przełomem były liczne opracowania danych od 1873 roku, np. publikacja „Statystyki śmiertelności na raka w latach 1873–1912”, która wykazała wzrost umieralności z powodu nowotworów złośliwych. W 1904 roku podjęto próbę badań analitycznych za pomocą ankiet wysłanych do lekarzy. Na podstawie licznych danych epidemiologicznych Polski Komitet do Zwalczenia Raka opracował pierwszy program walki z rakiem w Polsce w 1924 r. Głównym celem była budowa nowoczesnej placówki naukowo-leczniczej, jakim miał być Instytut Radowy w Warszawie. Inne cele to budowa podobnych placówek we wszystkich większych miastach ówczesnej Polski oraz badania nad rakiem i oświata zdrowotna społeczeństwa.

Badania epidemiologiczne prowadzone do wybuchu II wojny światowej

Czas, jaki upłynął od otwarcia Instytutu Radowego im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie do wybuchu II wojny światowej, wypełniony był głównie tworzeniem podstaw dla badań naukowych, w tym również badań epidemiologicznych i klinicznych.

Jednym z elementów, które były wówczas bardzo nowoczesne, stały się standardy postępowania i dokumentacji. Pisane na maszynie historie choroby, ujednolicona doku-

mentacja, system archiwizacji danych i kontroli chorych po leczeniu przeciwnowotworowym mógł być wzorem dla całej służby zdrowia wówczas, ale i obecnie.

Badania dotyczące epidemiologii nowotworów, organizacji walki z rakiem, profilaktyki i oświaty zdrowotnej

Po odbudowie Instytutu Radowego po II wojnie światowej przystąpiono do tworzenia planów rozwoju onkologii w Polsce. W 1952 r. prof. Tadeusz Koszarowski, prof. Hanna Kołodziejska, prof. Ludwika Tarłowska i inni opracowali program rozwoju onkologii, który był drugim programem walki z rakiem w Polsce. Poszczególne elementy programu publikowane były sukcesywnie w Biuletynach Działu Metodyczno-Organizacyjnego Instytutu Onkologii im. Marii Skłodowskiej-Curie od 1952 r., nad którym nadzór sprawował prof. Tadeusz Koszarowski.

W trzecim numerze Biuletynu opublikowano całościową pracę, która zawierała podstawowe tezy programu walki z rakiem w Polsce, pt. „Onkologia jako zagadnienie społeczne służby zdrowia” z 1963 r. Autorzy opracowania to pracownicy lub współpracownicy Działu Metodyczno-Organizacyjnego Instytutu Onkologii w Warszawie: prof. Tadeusz Koszarowski, doc. Anna Madejczyk, doc. Helena Gadomska, dr Barbara Warda, Irena Mardeusz, H. Lewińska, H. Wojtkowska i mgr Z. Drożdżewska. Opracowanie zawierało 166 stron tekstu, liczne tabele i ryciny, a poszczególne rozdziały dotyczyły wszystkich ważniejszych elementów walki z rakiem, a zwłaszcza epidemiologii, organizacji walki z rakiem, profilaktyki i oświaty zdrowotnej.

Efektom tych wszystkich opracowań i działań było wprowadzenie obowiązku zgłaszania nowotworów złośliwych,

planowanie trójstopniowej sieci onkologicznej (Instytut Onkologii w Warszawie z dwoma oddziałami terenowymi w Krakowie i Gliwicach, regionalne pełnoprofilowe ośrodki onkologiczne i wojewódzkie poradnie onkologiczne z zapleczem łóżkowym lub bez zaplecza).

Badania epidemiologiczne

Dzięki ustawie o obowiązku zgłaszania nowotworów złośliwych (1952 r.) i utworzeniu populacyjnych rejestrów nowotworowych w trzech regionach (warszawskim, gliwickim i krakowskim) obejmujących populację 5 milionów ludności było możliwe opracowanie szczegółowych danych epidemiologicznych o występowaniu nowotworów w Polsce z uwzględnieniem stopni zaawansowania nowotworów i przeżyć 5 letnich, trendów zachorowań i zgonów oraz prognoz do roku 2000. Rejestry nowotworów umożliwiły badania analityczne, również międzynarodowe. Badania takie prowadzono m.in. nad rakiem żołądka z USA, Izraelem i Finlandią. Wyniki tych badań posłużyły do wprowadzenia przez American Joint Committee podziału typów kliniczno-epidemiologicznych tego nowotworu na postać rozlaną (*diffuse*) i postać jelitową (*intestinal*), które, jak wykazały późniejsze prace, miały inne czynniki ryzyka. Pierwsza postać była głównie uwarunkowana czynnikami genetycznymi, druga natomiast — czynnikami środowiskowymi. Współpraca z Izraelem zaowocowała badaniami, które wykazały wpływ czynników stylu życia, a zwłaszcza, większego spożycia warzyw i owoców na szybsze obniżanie się zachorowalności na raka żołądka u emigrantów do Izraela z Europy Wschodniej niż u osób mieszkających w tej części Europy, w tym w Polsce.

Badania dotyczące organizacji walki z rakiem

Dane epidemiologiczne posłużyły do bieżących opracowań modeli organizacji walki z rakiem. Zespół pod kierownictwem prof. Tadeusza Koszarowskiego opracował wzorcowy model pełnoprofilowego ośrodka onkologicznego, który był realizacją przesłania Marii Skłodowskiej-Curie o „multydyscyplinarnym podejściu do zwalczania nowotworów”. Model ten upowszechnił się również w innych krajach jako *comprehensive cancer center*.

Szczegółowe dane epidemiologiczne umożliwiły również opracowanie Programu Rządowego PR-6 „Zwalczanie nowotworów złośliwych” i Centralnego Programu Badawczo-Rozwojowego 11.5, które były realizowane w latach 1974–1990.

Badania dotyczące profilaktyki nowotworów

Opierając się na wynikach badań epidemiologicznych i współpracy międzynarodowej, zespół pod kierownictwem prof. Witolda Zatońskiego przeprowadził szereg skutecznych działań w zakresie profilaktyki pierwotnej, zwłaszcza w zwalczaniu palenia tytoniu i zwiększenia udziału warzyw i owoców w odżywianiu się Polaków.

Dane epidemiologiczne i współpraca międzynarodowa umożliwiły opracowanie optymalnych modeli badań przesiewowych raka piersi i raka szyjki macicy.

Badania i działania w zakresie oświaty zdrowotnej

Liczne badania wiedzy Polaków na temat nowotworów umożliwiły określenie przyczyn późnego wykrywania nowotworów w Polsce, które powodowały małe szanse wyleczenia.

Badania te i dane epidemiologiczne umożliwiły prowadzenie intensywnej kampanii w formie ulotek, broszur, artykułów w prasie i czasopismach oraz w audycjach radiowych i telewizyjnych. Badania i działania te prowadzone były przez dr Marię Jokiel przy udziale innych pracowników Centrum Onkologii — Instytutu oraz różnych instytucji i organizacji pozarządowych. Ważnym osiągnięciem było opracowanie podręcznika o nowotworach dla nauczycieli w szkołach średnich.

Jednostki Organizacyjne Instytutu Onkologii, a później Centrum Onkologii

— Instytutu im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie, zajmujące się epidemiologią, organizacją walki z rakiem, profilaktyką i oświatą zdrowotną w latach 1952–2012

- Dział Metodyczno-Organizacyjny (1952–1971), kierownictwo: Wicedyrektor ds. Nauki Instytutu Onkologii prof. Tadeusz Koszarowski.
- Zakład Organizacji Walki z Rakiem (1971–1974), kierownicy: prof. Tadeusz Koszarowski, dr Jan Sosiński.
- Zakład Organizacji Walki z Rakiem i Epidemiologii Nowotworów (1974–1981), kierownik: dr Zbigniew Wronkowski.
- Międzyzakładowy Zespół Epidemiologii i Dokumentacji (1981–1995), kierownik: prof. Helena Gadomska.
- Samodzielna Pracownia Studiów i Modelowania Profilaktyki Nowotworów (1981–1995), kierownik: doc. Zbigniew Wronkowski.
- Zakład Organizacji Badań Masowych (1995–2005), kierownik: prof. Zbigniew Wronkowski.
- Zakład Epidemiologii i Prewencji Nowotworów (1995–), kierownik: prof. Witold Zatoński.
- Samodzielna Pracownia Warszawski Rejestr Nowotworów (2006–2012), kierownik dr Maria Zwierko.
- Samodzielna Pracownia Edukacji Zdrowotnej (2006–2012), kierownik: dr Wiktor Chmielarczyk.

Ważniejsze programy krajowe i międzynarodowe w zakresie epidemiologii, organizacji walki z rakiem, profilaktyki i oświaty zdrowotnej realizowane w latach 1932–2012

1. Pierwszy Program Walki z Rakiem w Polsce utworzony przez Polski Komitet do Zwalczania Raka w 1924 r.,

- którego cele były wspólnie realizowane z Instytutem Radowym od 1932 r.
2. Drugi program walki z rakiem w Polsce utworzony w 1952 r. w Instytucie Onkologii im. Marii Skłodowskiej-Curie (1952–1974). Cele: zorganizowanie sieci onkologicznej w Polsce, rozwój epidemiologii nowotworów, profilaktyki i oświaty zdrowotnej społeczeństwa. Program przygotowany został przez onkologów w Warszawie przy udziale ekspertów zagranicznych pod kierunkiem prof. Tadeusza Koszarowskiego. Podstawa programu: publikacja „Onkologia jako zagadnienie społeczne służby zdrowia w Polsce w latach 1952–1962” autorstwa: T. Koszarowskiego, A. Madejczykowej, H. Gadamskiej i wsp. oraz wcześniejsze (Biuletyny Działu Metodyczno-Organizacyjnego Instytutu Onkologii w Warszawie Nr 2 i 3) i późniejsze publikacje.
 3. Umowa Polsko-Amerykańska, a dokładniej: umowa między Narodowym Instytutem Raka (NCI) w Betesda, USA i Instytutem Onkologii w Warszawie. Kierownictwo: ze strony amerykańskiej — dr Wiliam Haenszel, ze strony polskiej — prof. Tadeusz Koszarowski; realizacja techniczno-organizacyjna — kierownik Biura Współpracy z Zagranicą dr Zbigniew Wronkowski. Cele: współpraca w zakresie a) utworzenie Populacyjnych Rejestrów Terenów Wybranych w Polsce obejmujących 5 milionów osób zamieszkałych w dużych miastach, małych miastach i na wsi w trzech regionach: warszawskim, krakowskim i gliwickim, dobrze reprezentujących populację polską; b) wymiana osobowa: średnio rocznie ok. 100 wyjazdów naukowców ze strony polskiej i nieco mniej przyjazdów z zagranicy, głównie z USA. Czas działania od 1962 r. Wspólne badania i utworzenie populacyjnych rejestrów nowotworów oraz wymiana naukowców. Nie było formalnego zakończenia tej współpracy.
 4. Program Rządowy PR-6 „Zwalczanie Nowotworów Złośliwych” i kontynuacja tego programu: Centralny Program Badawczo-Rozwojowy CPBR-11.5. Kierownik programu: prof. Tadeusz Koszarowski oraz kierownicy poszczególnych grup tematycznych. Kierownikiem grupy tematycznej „Epidemiologia nowotworów, organizacja walki z rakiem i profilaktyka nowotworów” był prof. Zbigniew Wronkowski. Badania prowadziły jednostki organizacyjne Instytutu Onkologii, a później Centrum Onkologii — Instytutu im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie, Krakowie i Gliwicach oraz inne instytucje w Polsce.
 5. Program Rozwoju Narodów Zjednoczonych (UNDP) „Cancer Control” (1983–1993). Kierownik programu: prof. Zbigniew Wronkowski. Cele główne: badania epidemiologiczne, profilaktyka nowotworów, szkolenie onkologów w placówkach zagranicznych.
 6. Program Zwalczania Nowotworów Złośliwych u Kobiet w Polsce (1994–1998). Program powstał w wyniku zaleceń zawartych w „Deklaracji Pekińskiej” dotyczącej zagrożenia kobiet nowotworami złośliwymi na świecie i konieczności tworzenia programów profilaktycznych, głównie badań przesiewowych. Ważnym osiągnięciem tego programu była inicjatywa i współudział w zakupie 174 zestawów do mammografii (mammograf, wywoływarka i negatoskop) w 1997 r. dla placówek służby zdrowia w całej Polsce, co radykalnie zmieniło zaplecze dla mammografii przesiewowej. Przed tym zakupem było mniej niż 80 mammografów w Polsce, w tym wiele nieodpowiednich technicznie (np. starego typu mammografy z byłej NRD). W ramach programu zakupiono też zestawy dla cytologii oraz zrealizowano szkolenie lekarzy i techników w wiodących ośrodkach skryningowych za granicą (m.in. w Szwecji). Kierownik programu: prof. Zbigniew Wronkowski.
 7. Narodowy Program Zdrowia (1996–2005). Cel operacyjny 3: Zmniejszenie rozpowszechniania palenia tytoniu. Kierownik: prof. Witold Zatoński. Cel operacyjny 15: Usprawnienie wczesnej diagnostyki i zwiększenie efektywności leczenia nowotworów złośliwych szyjki macicy i sutka. Kierownik: prof. Zbigniew Wronkowski. Realizacja programu polegała na koordynacji i wspieraniu wyznaczonych celów, monitorowaniu ich realizacji oraz przygotowywaniu okresowych sprawozdań. Całością kierował Narodowy Instytut Zdrowia.
 8. Program Banku Światowego „Program modelowego skryningu raka piersi i raka szyjki macicy w Polsce” (1999–2000). Kierownik programu: prof. Zbigniew Wronkowski. Cel: Opracowanie szczegółowych rozwiązań dotyczących modelu badań przesiewowych tych dwóch nowotworów u kobiet oraz zbadanie i opisanie uwarunkowań towarzyszących działaniom przesiewowym (m.in. poziomu wiedzy kobiet o nowotworach w zależności od miejsca zamieszkania, wykształcenia i wykonywanego zawodu, przyczyn nie zgłaszania się na badania i innych). Utworzono po 6 modelowych ośrodków przesiewowych dla raka piersi i raka szyjki macicy w różnych populacjach (duże miasta, małe miasta) i w różnych strukturach służby zdrowia (samodzielne placówki, np. w Mielcu, ośrodki przesiewowe usytuowane przy szpitalach ogólnych, np. w Stalowej Woli oraz pracownie przy placówkach onkologicznych, np. w Warszawie). Program został szczegółowo opisany w suplemencie nr 2 do pisma *Nowotwory Journal of Oncology* 2002 r. Program ten został bardzo dobrze oceniony przez eksperta Banku Światowego nadzorującego program — dr. Daniela S. Millera i przekazany w celu wdrożenia do Ministerstwa Zdrowia.
 9. Udział jednostek organizacyjnych Instytutu Onkologii, a później Centrum Onkologii — Instytutu im. Marii Skłodowskiej-Curie, zajmujących się badaniami epidemiologicznymi, organizacją walki z rakiem, profilaktyką i oświatą zdrowotną w ważniejszych badaniach międzynarodowych.

- Udział w publikacjach danych z Warszawy i z terenów wiejskich regionu warszawskiego w „Cancer incidence in five continents”, t. 2–8. Osoby współpracujące: prof. Helena Gadomska, prof. Zbigniew Wronkowski, dr Maria Zwierko, mgr Maria Romejko.
- Współpraca z Międzynarodową Agencją Badań nad Rakiem (IARC) w Lyonie, Francja. Prof. Witold Zatoński i zespół.
- Współpraca z USA, Izraelem i Finlandią. Badania nad rakiem żołądka. Prof. Zbigniew Wronkowski.
- Udział w badaniach międzynarodowych dotyczących przeżyć: EURO CARE, UROPREVAL, EUROCHIP

i innych: prof. Zbigniew Wronkowski, prof. Magdalena Bielska-Lasota, dr Maria Zwierko.

- Realizacja techniczna współpracy międzynarodowej: Biuro Współpracy z Zagranicą. Kierownik biura: prof. Zbigniew Wronkowski. Zespół techniczny biura 2–3 osoby; stały udział: Maja Kornblit.

Prof. dr hab. n. med. Zbigniew Wronkowski

em. Centrum Onkologii — Instytut im. Marii Skłodowskiej-Curie

w Warszawie

e-mail: z.wronkowski@wp.pl

Piśmiennictwo — u autora